

С. О. Западнюк

Міграції населення України як виклик соціально-економічній стабільності держави

Розглянуто суть понять «стабільність», «соціальна стабільність», «економічна стабільність». Визначено основні причини поширення сучасних міграцій населення. Висвітлено сучасну соціально-економічну ситуацію в Україні. Розглянуто наслідки міграцій – сучасні виклики стабільності держави. Досліджено особливості міжрегіональних міграційних зв'язків та їх результативності в Україні.

Ключові слова: стабільність держави, регіони України, наслідки міграцій, міграційні зв'язки, результативність міграційних зв'язків.

Постановка проблеми. Міграції населення вже давно перестали бути чимось екстраординарним для сучасного світу. Людина схильна пристосовуватись до того, що пропонує їй життя. Проте, чи не є певною мірою наслідком міграцій поступова деградація суспільства, знецінення моральних цінностей серед людей, збайдужіння до інших та зацикленість на собі?

Сучасні міграції населення України, передумови для поширення яких створюються переважно особливостями розвитку регіонів нашої країни, все більше звертають на себе увагу не лише як наслідок соціально-економічної ситуації у регіонах України, а як виклик стабільності нашої держави в цілому, з огляду на що їх дослідження, як і раніше, важливе для нашої держави. Актуальність теми статті визначається необхідністю виявлення місця кожного регіону в системі загальних міграційних зв'язків, що сприяє визначенню переважних напрямів перерозподілу населення між адміністративно-територіальними одиницями України вищого рівня.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз основних напрямів дослідження сучасних міграційних переміщень вказує на те, що основна увага дослідників спрямована на питання, пов'язані із вивченням: трудових та зовнішніх трудових міграцій населення (О. А. Малиновська, Н. С. Власенко, О. В. Позняк), проблем наслідків міграцій (Е. М. Лібанова, І. А. Лапшина), впливу міграцій на демографічний розвиток, передумов виникнення міграцій, регулювання міграцій населення, прикордонних міграційних переміщень, територіальних міграційних систем (І. М. Прибиткова, У. Я. Садова, М. М. Біль), особливостей впливу фінансових ресурсів трудових мігрантів на регіональний розвиток (Г. В. Возняк, М. А. Козоріз). Певна – проте, на нашу думку, – недостатня увага при-

© С. О. Западнюк, 2013.

діляється дослідженню регіональних особливостей міграційного руху (В. П. Антонюк, Р. Т. Теслюк та ін.).

Метою даної статті є дослідження змін у міжрегіональних міграційних зв'язках України, які були зумовлені особливостями соціально-економічного розвитку її регіонів та можуть стати помітними викликом соціально-економічній стабільності держави. Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких завдань як висвітлення суті понять «стабільність», «економічна» та «соціальна стабільність», характерних для України проблем на шляху до державної стабільності; виявлення змін, що відбулися з 2001 р. у міграційних зв'язках між регіонами вселення та виходу, визначення результативності даних зв'язків.

Виклад основного матеріалу. Термін «стабільність» у науковій та енциклопедичній літературі переважно асоціюється з порядком, рівновагою та стійким функціонуванням, означає стійкість, постійність та незмінність. Це поняття використовується для опису стану системи і структури, окремих елементів і підсистем, а також процесів і відносин [2].

Стабільність держави як системи є однією з найголовніших її ознак, що дозволяє забезпечувати існування, функціонування та виживання держави. Стабільність держави одночасно передбачає і цілісність держави як системи, враховуючи при цьому її розвиток і змінність, припускаючи можливість регулювання. У системі можуть відбуватися зміни, саморегуляція, проте вона лишається стійкою і незмінною як цілісність [8].

Під соціальною стабільністю прийнято розуміти стійкий стан соціальної системи, що дозволяє їй ефективно функціонувати та розвиватися в умовах зовнішніх і внутрішніх дій, зберігаючи свою структуру й основні якісні параметри [11]. Соціальна стабільність передбачає стабільність в усьому, що стосується процесів соціальної безпеки та соціального захисту різних верств населення.

Досягнення соціальної стабільності неможливе без вирішення таких проблем як: оздоровлення морального клімату в суспільстві; забезпечення законності й правопорядку; відновлення довіри до державних інститутів; активізація соціальної свідомості; формування, виховання у громадян соціальної компетентності й нормативно-правової підготовленості в питаннях з прав людини, побудови стосунків з роботодавцями, працевлаштування, соціального захисту, трудового права та ін.

Важливою передумовою досягнення соціальної стабільності є удосконалення державної та регіональної політики зі створення умов для розвитку соціального діалогу.

Економічна стабільність – це сталий стан або стан рівноваги усіх елементів економічної системи протягом певного періоду [6].

Економічна стабільність означає: економічне зростання, яке забезпечується через підвищення ефективності виробництва із застосуванням досягнень науки і техніки; повну зайнятість – забезпечення робочими місцями усіх, хто бажає і здатний працювати; стабільний рівень цін, оскільки зростання рівня цін ускладнює господарські зв'язки економічних суб'єктів, знижує реальні доходи населення і знецінює заощадження; досягнення рівноваги у зовнішньоекономічних зв'язках, що відповідно відображається у стабільному курсі національної валюти та активному сальдо платіжного балансу [4].

Яка ж ситуація із соціально-економічною стабільністю в Україні?

Як відомо, одним із найважливіших показників розвитку економіки, який характеризує кінцевий результат виробничої діяльності економічних одиниць-резидентів у сфері матеріального і нематеріального виробництва є валовий внутрішній продукт (ВВП). Статистичні дані свідчать про те, що у першому півріччі 2013 р. український ВВП взагалі не зростає, а скорочувався. За інформацією Державної служби статистики, Україна – єдина країна СНД, чий внутрішній валовий продукт скорочується. Спеціалісти вважають, що нині треба казати не про економічний спад, а про обвал практично в усіх галузях, що формують український ВВП, крім аграрного сектора [3]. Проте, якщо поглянути на тенденції у зміні чисельності населення України за останні роки, то можна побачити, що розподіл населення на сільське і міське все більше іде на користь останнього. Це мало б примусити хвилюватись наших чиновників, адже зменшення чисельності сільських мешканців обов'язково призведе до занепаду аграрного сектора економіки, який, як видно зі статистичних даних, є чи не останнім її «стовпом».

Щодо соціальної стабільності варто зазначити, що «стабільна» в соціальному аспекті Україна шокує наших трудових мігрантів, які повертаються з кризового ЄС на Батьківщину, адже тут набагато важче пережити безробіття, ніж за кордоном. Не лише у трудових мігрантів, але й у постійних мешканців виникають проблеми внаслідок бюрократичних перепон, особистісної байдужості чиновників, непродуманої системи постановки на облік безробітних та ін. Про відкриття власної справи важко думати, бо, відкриваючи власну справу в ЄС можна розраховувати на грошову державну підтримку, а в Україні ж, навпаки, почати свій бізнес можна лише витративши величезні кошти на різні довідки, дозволи, папірці та хабарі.

Таким чином, соціально-економічну ситуацію в Україні важко назвати стабільною. Проте, на нашу думку, джерелом стабільності завжди є люди. Коли вони покидають свої домівки, тоді можна говорити про виклик соціально-економічній стабільності як регіону їх колишнього проживання, так і держави в цілому.

Як показують дослідження, в наш час основними причинами посилення усіх типів міграції в Україні є: структурна перебудова економіки та економічні мотивації; розширення зовнішньоекономічних зв'язків; інтенсифікація інтеграційних процесів на національному ґрунті; лібералізація процедур еміграції та імміграції; нерівномірність у розміщенні продуктивних сил; погіршення екологічної ситуації в окремих регіонах; криміналізація суспільства, а також фактори розвитку людини, особистісні фактори тощо [6].

Поміж зовнішніх та внутрішніх міграцій населення більш вагомими викликами соціально-економічної стабільності держави формує перебіг зовнішніх міграцій населення, які можуть спричинювати ряд проблем внаслідок стихійного і напівлегального їх характеру, відсутності соціально-економічних і правових гарантій, захисту інтересів мігрантів. Часті й постійні міграції пов'язані з великими фізичними і психічними навантаженнями, з проблемами тривалої відсутності у сім'ї, втратою професійних навичок і кваліфікації тощо.

Для України як країни-донора негативними наслідками еміграцій є втрата висококваліфікованих фахівців та науковців, на підготовку яких було витрачено значні кошти та інтелектуальні зусилля.

Пов'язані з міграціями проблеми не обмежуються втратою кваліфікації – вони значно ширші. Порівняно легкі і значно більші, ніж при офіційному працевлаштуванні, доходи знищують мотивацію молоді до продуктивної праці, ведуть до формування прошарку молодих людей, яким бракує трудового досвіду і які не прагнуть зайняти гідне місце в суспільстві.

До небажаних соціально-економічних наслідків міграційних поїздок слід віднести й посилення соціальної диференціації населення, особливо помітне на тлі загального зниження життєвого рівня.

Заміщуючи виїзд на постійне проживання за кордон, у деяких випадках (особливо коли йдеться про висококваліфікованих спеціалістів та успішних бізнесменів), тимчасові поїздки стають підготовчим етапом до еміграції.

Тимчасові міграції, пов'язані з торговельною діяльністю населення, часто зумовлюють неконтрольований приплив товарів з-за кордону, що спричиняє консервацію економічних труднощів, розвиток інфляційних процесів і викликаних цими явищами соціальних проблем. Ввезення неякісних товарів і повна відсутність захисту прав споживачів при їх реалізації на ринку нерідко зумовлюють погіршення стану здоров'я населення.

У зв'язку з тим, що виробниче використання зароблених за кордоном коштів незначне, наслідки трудових міграцій для реформування відносин власності, ринкових перетворень в Україні досить скромні.

Трудова міграція є одним з джерел розвитку в Україні «тіньової» економіки. Вона не лише сама відбувається або у правовому вакуумі, або з порушенням закону, а й створює навколо себе криміногенну обстановку. Рекет, корупція посадових осіб, порушення митних правил і правил валютних операцій, ухиляння від сплати податків, недозволена торгівля, фальсифікація товарів супроводжують не тільки торгових мігрантів, а й тих, хто виїздить працювати, перебуваючи фактично на нелегальному становищі.

Стосовно викликів стабільності України, які формуються внаслідок імміграцій населення варто зауважити, що під впливом міграції урізноманітнюється етнічний склад населення, значних змін зазнає його соціальна структура, характер соціальних зв'язків, що викликає напруження у суспільстві.

Прихильники обмеження імміграцій пов'язують з ними зростання безробіття, падіння заробітків серед корінного населення, підвищення соціальних видатків, уповільнення економічного зростання. І, хоча більшість статистично значимих досліджень соціально-економічних результатів імміграції показує, що наслідки імміграції мають позитивний характер, в Україні цей ефект майже не відчувається, оскільки імміграції є переважно транзитними переміщеннями, спрямованими до економічно розвинених країн, а серед робітників, які вирішили залишитися в нашій державі, частка кваліфікованих спеціалістів незначна.

Значним викликом як соціальної, так й економічної стабільності держави є розвиток в Україні нелегальних імміграцій, наслідком яких є неможливість ефективного використання трудових ресурсів. Самі нелегальні міграції часто супроводжуються кримінальними діями: наркоторгівлею, продажем людей у рабство, діяльністю злочинних угруповань з нелегального перевезення іноземців через територію України, контрабандою зброї, підробкою документів тощо, що часом призводить до міжетнічних конфліктів і сутичок. Нелегальні міграції спричинюють також втрату державою частини фінансових коштів, адже незареєстровані іммігранти не мають можливостей для офіційного працевлаштування і не сплачують податків, що негативно впливає на економіку держави.

Щодо міжрегіональних міграцій населення варто зазначити, що основним викликом стабільності держави, який формується внаслідок їх перебігу, є поглиблення диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів України, адже при здійсненні міжрегіональних переселень мігранти прямують переважно до розвиненіших регіонів, що негативно позначається на ефективному використанні трудових ресурсів та на соціальній стабільності суспільства.

Міжрегіональні міграції переважно спрямовані до регіонів-сусідів, проте часом трапляються і деякі відхилення від усталених міграційних міжрегіональних зв'язків, для висвітлення яких ми розрахували коефіцієнти інтенсивності міжрегіональних міграційних зв'язків регіонів України (КІМЗ) для усіх пар регіонів станом на 2011 р. за загальноприйнятою формулою.

Задля проведення більш конструктивного аналізу розрахованих величин було створено певну градацію КІМЗ із виділенням декількох типів міграційних зв'язків між регіонами України. Міграційні зв'язки регіонів, що мали показники КІМЗ, більші за 0 і менші за 0,501, були нами визначені як несуттєві. КІМЗ у діапазоні 0,501–1 характеризувались як помітні. У випадку коливання показників КІМЗ від 1,001 до 1,5 вони називалися середніми. В разі варіювання коефіцієнтів в межах 1,501–2 вони іменувалися посиленними, в інших випадках (КІМЗ>2) ми говорили про сильні міграційні зв'язки між регіонами України.

Аналізуючи розраховані КІМЗ, можна помітити, що міграційні зв'язки існують між усіма без винятку регіонами України, змінюючись від 0,039 (КІМЗ між м. Севастополем та Закарпаттям) до 16,7 (КІМЗ між м. Севастополем та АР Крим).

Оскільки для більшості регіонів України характерні величини КІМЗ, що змінюються від несуттєвих до середніх, об'єктами нашої пильнішої уваги стали ті пари регіонів, для яких притаманні посилені та сильні міжрегіональні міграційні зв'язки. Як правило, найтісніші міграційні зв'язки виявлялися між регіонами-сусідами.

Отже, розрахунки свідчать, що у 2011 р. з АР Крим (як регіон вселення мігрантів) посилений міграційний зв'язок мала Запорізька обл., сильний – м. Севастополь (КІМЗ=16), Херсонська обл.; з Вінницькою обл. підтримували сильні міграційні зв'язки Хмельницька обл., м. Київ, Житомирська, Черкаська, Одеська обл., посилений зв'язок – Київська обл.; для Волині був характерний сильний міграційний зв'язок із Рівненською, Львівською обл., м. Києвом.

Дніпропетровщина відзначалася сильними зв'язками із Кіровоградською, Запорізькою та Херсонською обл., посиленними – з Миколаївською та Полтавською обл.; Донецька – сильними з Луганщиною та Харківщиною, Запорізькою обл., посиленними – з Дніпропетровською обл.; Житомирська обл. була приваблива для жителів м. Києва, Київської, Вінницької, Хмельницької, Рівненської обл. Для Закарпаття був властивий сильний міграційний зв'язок із Львівською та Івано-Франківською обл., посилений – із м. Києвом.

Запорізька обл. мала сильні міграційні зв'язки із Херсонщиною, Дніпропетровщиною, м. Севастополем, а Івано-Франківщина була «дуже

близька» Чернівецькій, Львівській та Тернопільській обл., посилений міграційний зв'язок спостерігався із Закарпаттям.

До Київської обл. населення прибувало (в порядку зменшення КІМЗ) із м. Києва, Черкаської обл. (сильний зв'язок), Житомирської, Чернігівської обл. (посилений зв'язок), а до Кіровоградщини – з усіх сусідніх областей (за винятком Вінниччини) та з м. Києва.

До Луганської обл. населення найчастіше прямувало із Харківської та Донецької обл., а до Львівської обл. – з Івано-Франківської, Тернопільської, Волинської, Рівненської, Закарпатської та Хмельницької обл.; Миколаївській обл. найбільше надавали перевагу колишні мешканці Кіровоградщини, Херсонщини, Одещини, а Одеській обл. – Миколаївщини, Вінниччини, Кіровоградщини, Херсонщини; Полтавщина була найпривабливішою для жителів Кіровоградщини, Харківщини, Сумщини, м. Києва.

До Рівненщини мали прихильність мешканці Волині, Хмельниччини, Тернопільщини, м. Києва та Житомирщини. Сумська обл. характеризувалася сильними міграційними зв'язками з Чернігівською, Харківською обл., м. Києвом, Полтавською обл., а Тернопільська – з Хмельницькою, Чернівецькою, Івано-Франківською, Рівненською, Львівською обл.; до Харківської обл. населення найчастіше прибувало з Полтавської, Сумської, Луганської обл., а до Херсонської обл. – із Миколаївської, Запорізької обл., АР Крим.

Хмельниччина відзначалась сильними зв'язками з Рівненською, Тернопільською, Вінницькою обл., м. Києвом, Чернівецькою обл., а Черкащина – з м. Києвом, Кіровоградщиною, Київщиною та Вінниччиною.

До Чернівецької обл. населення приїжджало з Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Вінницької обл., а до Чернігівщини – з м. Києва, Сумської, Київської обл.

Міграційні зв'язки м. Києва з регіонами виходу мігрантів були сильними із Київською, Чернігівською, Черкаською, Житомирською, Хмельницькою обл.

До м. Севастополя населення прибувало переважно із АР Крим (КІМЗ=10,4), а також Хмельницької та Запорізької обл. (посилені міграційні зв'язки).

Обчислені нами коефіцієнти результативності міграційних зв'язків між регіонами, що коливалися в межах 0,001-0,333, були визначені як високі, а в діапазоні 0,334–0,666 – як середні. КРМЗ, які варіювалися від 0,667 до 0,999, належали до групи низьких; в її межах було виділено підгрупу коефіцієнтів, які вказували, що міграційні зв'язки між окремими регіонами наближаються до нерезультативних (0,888–0,999). КРМЗ, які не увійшли до жодної з

представлених груп, належали до групи нерезультативних і вказували на відповідні наслідки міграційних зв'язків для певних пар регіонів.

Аналіз отриманих даних показує, що найрезультативнішими були міграційні зв'язки між м. Севастополем та Донецькою обл. (0,3) (для м. Севастополя), найменш результативними – між Донецькою обл. та м. Севастополем (3,8) (для Донецької обл.).

Середня й висока результативність міжрегіональних міграційних зв'язків була притаманна переважно Київській обл., м. Києву, Одеській обл. та м. Севастополю.

Проте для значної частини регіонів були характерні міграційні зв'язки, близькі до нерезультативних (АР Крим, Вінницька, Чернівецька, Чернігівська, Івано-Франківська обл.), а більша частина регіонів України мала нерезультативні міжрегіональні міграційні зв'язки. Абсолютним лідером у даному аспекті була Луганщина (усі КРМЗ – нерезультативні). Складна ситуація склалася на Рівненщині, Кіровоградщині, Херсонщині, у Запорізькій, Миколаївській, Тернопільській обл. та ін. При сильних міграційних зв'язках даних областей із регіонами-сусідами, нерезультативність міграційного обміну свідчить про переважання відтоку населення з їх територій, про поглиблення кризових явищ в економічній та соціальній сферах, що є викликом стабільності держави і потребує копійки, вдумливої роботи над вирішенням регіональних проблем, які поступово збільшуються до державних обсягів.

Висновки. Отже, міграційні зв'язки існують між усіма без виключення адміністративно-територіальними одиницями України вищого рівня: як між сусідами, так і між найвіддаленішими «побратимами». Найсильнішими вони є переважно між найближчими сусідами, проте майже кожен із регіонів України має сильні міграційні зв'язки із тими, хто територіально не є найближчим. Пальма першості належить м. Києву, що як магніт притягує населення з решти регіонів України, тим самим сприяючи посиленню міграційних зв'язків із ними. Результативність міграційних зв'язків є як правило передбачуваною, проте часом трапляється так, що вона є найвищою між регіонами, що знаходяться у протилежних сторонах нашої держави.

Список використаних джерел

1. «Стабільна» Україна шокує заробітчан, які повертаються з кризового ЄС. – Режим доступу : <http://tsn.ua/groshi/stabilna-ukrayina-shokuye-zarobitchan-yakiprovertayutsya-z-krizovogo-yes.html/>.
2. Валовий внутрішній продукт. – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B0%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9_%D0%B2%D0%BD%D1%83%D1%82%D1%80%D1%96%D1%88%D0%BD%D1%96%D0%B9_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%83%D0%BA%D1%82

3. Гуц А. Глобальная этносоциология: учеб. пособие / А. Гуц. – Омск : ОмГУ, 1997. – 212 с.
4. Зануда А. Економічна стабільність: реальність чи ілюзія? – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/business/2013/07/130725_ukrainian_economy_fake_stability_az.shtml
5. Комаров М. С. Введение в социологию / М. С. Комаров. – М., 1994. – С. 78
6. Міжнародна міграція робочої сили // Економіко-правовая библиотека. – Тема 5. – Режим доступу : http://www.vuzlib.net/me_kneu/5-6.htm.
7. Поверляк Т. І. Визначення понять «економічна стабільність» та «економічна стійкість». – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1350>.
8. Рекун Г. П. Соціальна стабільність регіону: передумови досягнення. – Режим доступу : <http://eprints.kname.edu.ua/29606/1/43.pdf>
9. Руденко О. Моделі-підходи до аналізу поняття «суспільна стабільність» / О. Руденко – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dums/2009-01/Rudenko.pdf
10. Сороківська З. К. Суть макроекономічної стабільності в перехідний період. – Режим доступу : archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/sre/2011_7/26.pdf
11. Экономический глоссарий Всемирного банка. – Режим доступу : www.worldbank.org.

Западнюк С.А. Миграции населения Украины как вызов социально-экономической стабильности государства.

Рассмотрена суть понятий «стабильность», «социальная стабильность», «экономическая стабильность». Определены основные причины распространения современных миграций населения. Отражена современная социально-экономическая ситуация в Украине. Рассмотрены последствия миграций – современные вызовы стабильности государства. Исследованы особенности межрегиональных миграционных связей и их результативности в Украине.

Ключевые слова: стабильность государства, регионы Украины, последствия миграций, миграционные связи, результативность миграционных связей.

Zapadnyuk S.O. Ukraine's Population Migrations as a Call to Socio-Economic Stability of the State.

The essence of concepts «stability», «social stability», «economical stability» is considered. The main reasons of distribution of modern population migrations are determined. A modern socio-economic situation in Ukraine is reflected. The consequences of migrations – modern calls to the state stability are considered. The features of interregional migratory connections and their effectiveness in Ukraine are researched.

Key words: state stability, regions of Ukraine, consequences of migrations, migratory connections, effectiveness of migratory connections.